

Sabina Zorčič

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Jezik in neoliberalizem

Sestavek poskuša osvetliti povezavo med jezikom in neoliberalno ideologijo. Interdisciplinarni pristop zahteva upoštevanje vidikov različnih družboslovnih, humanističnih in naravoslovnih ved. Neoliberalizem je predstavljen predvsem z vidika političnoekonomske zgodovine, sociologije in jezikoslovja, jezik pa z vidika kritične analize diskurza in povezave z (neoliberalno) ideologijo, predvsem v povezavi z uokvirjanjem dejanskosti in spremembami besed na semantični ravni. Pri tem sem želela izpostaviti pomembnost poznavanja jezika in kritične interpretacije pomenov besed, ki jih uporabniki jezika pogosto popolnoma reflektivno vključujemo v komunikacijo. Jezik je sredstvo za nastanek in obstoj ideologij, zavedanje tega pa omogoča njihovo prepoznavanje in opozarjanje na spreminjanje dejanskosti. Tudi to je ena od vlog jezikoslovca.

The article attempts to shed light on the connection between language and neoliberal ideology. An interdisciplinary approach requires the use of insight from different social, humanistic and scientific fields. Neoliberalism is presented primarily from the standpoint of political and economic history, sociology and linguistics. Language is addressed through critical discourse analysis, specifically in connection with reality framing and changes of words on the semantic plane. The aim of the analysis is to underline the importance of an awareness of language and the critical interpretation of words that language users often reflexively include in their communications. Language is a means for the emergence and preservation of ideologies. An awareness of this feature of language makes it possible to identify ideologies (as such) and to exercise caution regarding their ability to alter reality. The latter, with regard to language in general, is of course also one of the key tasks of linguistics.

Ideologija prostega trga – kaj je neoliberalizem?

V manj kot generaciji so neoliberalni principi postali ideologija skoraj 7,5 milijarde ljudi. Razlogi, ki so pripeljali do tega, so številni in tako prepleteni, da bi bilo iluzorno pričakovati, da bo spodnje pisanje zaobjelo vse vidike širitve neoliberalne logike, ki smo ji (bili) priča.

Pri obravnavi sem poskušala osvetliti temo z vidika političnoekonomske zgodovine, sociologije, jezikoslovja in delno z vidika kognitivne znanosti, a interdisciplinarnost teme s tem še zdaleč ni izčrpana; tu so še skoraj vse ostale humanistične in družboslovne vede, pa tudi določene naravoslovne (predvsem biologija in matematika).

Harvey (2005: 2) neoliberalizem definira kot teorijo političnih in ekonomskih praks, ki predvideva *povečevanje* človekove *blaginje s sproščanjem individualne*

podjetniške svobode in veččin znotraj institucionaliziranega okvirja izrazitih pravic zasebne lastnine, svobodnega trga in svobodne trgovine. To pomeni manj državne intervencije, več deregulacije in vsesplošno privatizacijo javnih služb, kar naj bi vzpodbudilo tržne mehanizme ter osvobodilo trg neučinkovite in okorne države.

Na široko so neoliberalizmu pot tlakovale krize v 70. letih prejšnjega stoletja: prva naftna kriza, prelom sporazuma iz Bretton Woodsa z Nixonovim šokom in posledično devalvacijo dolarja,¹ padec borznega trga in bančna kriza v Veliki Britaniji. Ko sta na oblast prišla konzervativca Ronald Reagan v ZDA in Margaret Thatcher v Veliki Britaniji, je bilo videti, da je TINA (*There Is No Alternative*)² pravzaprav edina alternativa.

Vedno močnejše mednarodne finančne in ekonomske organizacije (IMF, WB itd.) uporabljajo washingtonski konsenz – prvotno le vsiljen »reševalni načrt« prezdolženim državam Latinske Amerike – kot klasično predlogo implementacije te pravzaprav radikalne (politično)ekonomske teorije. S pomočjo predhodno ustvarjenih »primernih« razmer pomagajo proaktivne neoliberalne države uvajati t. i. *doktrino šoka* (Klein 2008), in sicer z namenom zaščite in povečanja lastnega kapitala, ali kot povzema Holborow (2007: 57), ko navaja ameriškega sociologa Manna,³ *kar ostali svet imenuje neoliberalizem, ZDA imenujejo spodbujanje sveta k bolj odprti trgovini.*

Globalizacija je torej posledica razširitve modela prostega trga, (trenutni) globalni angleški jezik pa posledica globalizacije. Neoliberalizem se je razširil na vse kontinente in postal sestavni del javnega in zasebnega diskurza. Razprava o nevzdržnosti takšne politike in paradoksu nepredstavljenih vsot državnega denarja, injiciranega v finančni sistem za korekturo neoliberalnega »svobodnega« trga, presega okvire tega pisanja.

Ob tem je ekonomska znanost edina družboslovna veda, za katero podeljujejo »Nobelovo nagrado«. Zakaj narekovaji? Nagrada se uradno imenuje *Nagrada švedske centralne banke za ekonomske znanosti v čast Alfredu Nobelu* in so jo prvič podelili leta 1969, ko je švedska centralna banka ob svoji tristoletnici skladu nakazala večjo donacijo, iz katere se financira nagrada za ekonomijo.⁴ Z Nobelovo nagrado ima skupno le to, da lavrate prav tako izbira švedska kraljeva akademija znanosti in da jo prejmejo na isti podelitvi z ostalimi prejemniki nagrad. Friedrich August von Hayek, nagrajenec iz leta 1972, je v slavnostnem govoru ob prejemu izrazil dvom o primernosti takšne nagrade in celo predlagal, da bi tudi ekonomisti – po zgledu pravnikov in zdravnikov – morali podpisati nekakšen etični kodeks.⁵ Pa

¹ <http://dailyreckoning.com/the-event-that-triggered-a-43-year-dollar-slump>, 29. 6. 2016.

² *Ni druge možnosti* je bil politični slogan Margaret Thatcher, ki uveljavljal miselnost, da ni druge alternative kot prosti trg.

³ Mann, Michael. 2003. *Incoherent Empire*. London: Verso.

⁴ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences, 29. 6. 2016.

⁵ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1974/hayek-speech.html, 29. 6. 2016.

vendar, Hayek je bil prvi izmed članov društva Mont Pèlerin, ki je bil dobitnik te »Nobelove nagrade«. Društvo Mont Pèlerin – Hayek je bil eden od ustanoviteljev in tudi njegov dolgoletni predsednik –, ki je bilo ustanovljeno s pomočjo ameriških podjetij in švicarskih bank v istoimenski švicarski vasi že leta 1947, je končno začelo žeti uspehe svoje agende uveljavljanja neoliberalistične ekonomske doktrine. Do konca devetdesetih let je nagrado prejelo še šest ekonomistov Mont Pèlerina: Milton Friedman, George Stigler, James M. Buchanan, Maurice Allais, Ronald Coase, Gary Becker in Vernon Smith.⁶ Akademska legitimnost ekonomistov je bila poleg kapitala glavno orožje tega društva, ki si je – kot ugotavlja Mirowski – uveljavitev neoliberalizma vzelo za *zapleteno strukturiran dolgoročni filozofski in politični projekt*, da bi postal »kolektivna misel« (Mirowski in Plehwe 2009: 426) in s pomočjo ustanavljanja možganskih trustov širil neoliberalne ideje tudi na ostale ljudi z veliko vplivanjsko močjo: novinarje, politike, poslovneže itd.

Ideološkost neoliberalizma

Začenši z Berryjem Schwartzem (2004) so mnogi intelektualci današnje dobe (Klein, Massey, Salecl) že opozorili na *paradoks* neoliberalizma, ki nam dopoveduje, da je večina naše moči, samoidentifikacije in tudi ugodja posledica *možnosti izbire* – Renata Salecl (2011) to imenuje kar *tiranija izbire*, a na resnično pomembni ravni (npr. v kakšni družbi bi želeli živeti, kakšno prihodnost želimo) nimamo alternative, vse namreč uravnava trg. Ali kot to zaokroži Salecl (2011: 16): *Medtem ko se obremenjujemo z osebnimi izbirami, utegnemo neredko spregledati dejstvo, da pravzaprav niso osebne, temveč da nanje močno vpliva družba, v kateri živimo*. Ideja možnosti izbire je že tako zakoreninjena, da je sprejeta kot Gramscijev *senso comune*, življenjska ideologija Vološinova, *thought collective* Mirowskega, Humboldtov *Weltanschauung*, Heglov *Zeitgeist*, Marazzijevo *javno mnenje*, Bourdieujev *sens pratique* itd.

Vsakdo je filozof, kot pravi Gramsci, in v sebi nosi *neke vrste ideologijo, nesistematičen način razmišljanja* ali vsaj neke osnovne elemente pogleda na svet. To, kar imenuje *filozofija manj izobraženih oz. nefilozofov*,⁷ *senso comune*, je *spontan pogled na svet, nekritično absorbiran iz družbenega okolja*, v katerem se kulturno razvijamo. Na najosnovnejšem nivoju je *izraz tega implicitnega pogleda na svet tudi raba jezikovnega koda*, v smislu *skupka determiniranih predstav in konceptov in ne le slovničnih besed brez vsebine* (Carlucci 2014: 58–60).

⁶ <https://www.montpelerin.org/notable-members/>, 30. 6. 2016.

⁷ V nasprotju s *filozofijami filozofov*, učeno filozofijo, ki je *le kvantitativno in ne kvalitativno drugačna* od spontane filozofije množic (Carlucci 2014: 60).

Neoliberalizem v jezikoslovju: primer kritične analize diskurza

Na področju jezikoslovnega raziskovanja sta se z neoliberalizmom ukvarjali le teorija kritične analize diskurza in teorija lingvističnega imperializma.

Na tem mestu je vredno omeniti tudi problem, ki ga izpostavlja Holborow in je močno povezan s problematiko tega pisanja, tj. *poimenovanja te vseprisotne dominantne ortodoksije, katere celo lastno ime je sporno* (Block, Gray in Holborow 2012: 15, poudarek S. Z.), saj pojem »neoliberalizem« običajno uporabljajo njegovi kritiki, medtem ko se mu oblasti, njihovi možganski trusti in mednarodne organizacije previdno izogibajo. Zagovorniki se raje imenujejo »neoklasični ekonomisti« ali preprosto »zagovorniki prostega trga«, pri čemer je prvo poimenovanje nevtravno, drugo pa zelo preprosto in učinkovito, saj nagovarja predvsem nekritične ljudi, pri katerih želi poudariti svobodno izbiro posameznika in celo vzpostaviti asociacijo na demokracijo, o čemer bo govor kasneje. Ekonomska ideja neoliberalizma je v večji ali manjši meri sprejeta tudi v okvirih »novih«, sredinskih političnih usmeritev, ki se vse dvigujejo nad klasično levo-desno delitev in zagovarjajo nekakšen centralni pragmatizem, a ponovno s konzervativnimi (»radikalni centralizem«), socialno-demokratskimi (Giddensova »tretja pot«) in nevtralnimi različicami (»novi kapitalizem«).

Tudi Fairclough, utemeljitelj analize kritičnega diskurza, uporablja termin *novi kapitalizem*. S pomočjo ideološkega sistema *duha kapitalizma (the spirit of capitalism)*, ki sta ga vzpostavila Boltanski in Thévenot⁸ in dokončno oblikovala v tri stopnje Boltanski in Chiapello,⁹ predstavljata Chiapello in Fairclough (2002) primer kritične analize diskurza, ki prikazuje *tretji duh kapitalizma (Third spirit of capitalism)*. Ta se je uveljavil od 1980 naprej, zanj pa velja nova in vedno bolj vplivna utemeljevalna logika, ki poudarja *aktivnost, mobilnost, dostopnost in raznovrstnost osebnih kontaktov*, kar sta poimenovala *projektno orientirani (Projects-oriented)* ali *povezovalni (Connectionist) cité* (Chiapello in Fairclough 2002: 191).¹⁰ V analizi

⁸ Boltanski, L., in Thévenot, L. (1991). *De la justification*. Paris: Gallimard. Navedeno v Ciapello in Fairclough (2002).

⁹ Boltanski, L., in Chiapello, E. (1999). *La nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard. Navedeno v Ciapello in Fairclough (2002).

¹⁰ S francoskim izrazom *Cité* označujeta *utemeljevalni režim (justificatory regime/legitimate order)*. V kompleksni moderni družbi tako soobstajajo različni utemeljevalni režimi, njihova relevantna pa niha glede na situacijo. Prvotnim šestim utemeljevalnim režimom (*the Inspirational Cité, the Domestic Cité, the Cité of Renown, the Civic Cité, the Market Cité, the Industrial Cité*), ki so v različnih merah opredeljevali prvi in drugi duh kapitalizma, je bil dodan sedmi, prej omenjeni *Projektno orientirani oz. povezovalni Cité*.

teksta Rosabeth Moss Kanter,¹¹ ki spada med najslavnejše menedžmentske »guruje«, Fairclough analizira tipični diskurz, ki izraža duh takšnega kapitalizma: usmerjenost v akumulacijo kapitala in principe legitimacije. Diskurz kaže na družbene prakse na tri načine: skozi žanr, stil in diskurz v najožjem smislu.

Z žanri so predstavljeni različni *semiotski načini družbenega življenja*. Obravnavana menedžmentska literatura pripada žanru učnih vodičev, ki kažejo na družbene relacije strokovnega nasveta med ekspertom in znanja željnim uporabnikom. Večina izjav tako spada v skupino kategoričnih trditev, med katerimi so nekatere eksplicitno normativne, druge pa le implicitno preskriptivne. Sintaksa je večinoma parataksična, s kumulativnim dodajanjem pomena, čemur ustreza tudi enostavna kohezijska forma teksta. Enostavni odstavki se nadgrajujejo, vmes pa prevladujejo različni sezname, ki so enostavni za usvojitev in pomagajo pri prehodu od navodil k dejanjem. Podoba *obvladovalcev sprememb* se neprestano nadgrajuje, pri čemer enostavni skladenjski kontrastivni elementi vključujejo tudi kontrast med »odličnimi«, ki so na podlagi banalne ideologije napredka sistematično asociirani s prihodnostjo, in »majhnimi«, asociiranimi s preteklostjo.

Stil je *nekakšna identiteta, ki jo avtor projicira v tekst*. V njem je izražen avtorjev vrednotni sistem, ki se po navadi sklada z vrednostnim sistemom bralne publike. Ob tem je modaliteta avtorja izrazito močna; predstavljen je kot izkušen vodja in vsevedni guru, kar se kaže v kategoričnih in jasnih navodilih in opisih. Glavna značilnost gurujskega stila je *performativna moč izjav*, ki se reprezentirajo kot dejanske. Če temu dodamo še semantično heterogenost, raznolikost diskurzov, metafor in prisposodob, lahko potrdimo *mikaven in zapeljiv karakter* teksta.

V tekstu so ubesedeni tudi različni diskurzi, pri čemer prevladujeta inspiracijski diskurz (*Inspirational Discourse*) in povezovalni diskurz (*Connectionist Discourse*), ki ju lepo povezuje besedna zveza »kalejdoskopsko razmišljanje« (*Kaleidoscopic thinking*), *kjer kreativnost prevzame povezovalno obliko, torej obliko nove povezave raje kot invencijo ex nihilo* (Ciapello in Fairclough 2002: 206). Prevladujoča diskurza pa na različne načine vključujeta ali vzporejata tudi druge diskurze: karizmatičnega političnega ali celo verskega, samorefleksivnega, starševskega in diskurz kognitivne teorije.

Namen avtorjev konkretne analize diskurza ni bil le *transdisciplinarni pristop* k vprašanju, ampak predvsem *desakralizacija* tovrstne literature, ki ima velik vpliv na obstoj dominantne ideologije in na dejanja ljudi, ki jo berejo. A kot ugotavlja Holborow (2007: 60), so raziskovalci diskurza osredotočeni na ideološki pomen takšne literature, ne pa tudi na to, kako takšen jezik absorbira ideologijo.

¹¹ Profesorica poslovne administracije na harvardski poslovni šoli. Kanter, R. M. (2001). *Evolve!* Boston, MA: Harvard University Press.

Nastanek ideološkega jezika in ideološkost v jeziku neoliberalizma

The existing vocabulary is one of the roots of the elite's ability to maintain the horrible straitjacket we are in (Massey 2015: 13).¹²

Novije jezikovne teorije, ki temeljijo na izsledkih kognitivne znanosti, govorijo o uokvirjanju realnosti (*framing reality*). Kognitivist in jezikoslovec Lakoff (2009: 10, 93, 128–129) učinke rabe metafor razlaga s fiziognomijo in delovanjem možganov: dramaturške strukture oz. naracije (npr. sramotno dejanje, bitka, zmaga) so nevrološko povezane s čustvenimi strukturami (jeza, strah, olajšanje). Po njegovem mnenju so metafore naučene strukture in kot take jih možgani uporabljajo brez kakršnega koli napora, avtomatično oz. v okviru nezavednega mišljenja (*cognitive unconscious*), ki predstavlja 98 % vsega delovanja možganov. Nevronsko povezovanje (*neural binding*) razlaga ob rabi besede *boj proti terorizmu (War on Terror)*, ki se je kot metaforična ideja fizično usidrala v možganih večine Američanov. Ta sprememba se zgodi v sinapsah; t. i. dolgoročno potenciranje se zgodi v primeru travme (ob posebno močnem nevronskega streljanju) ali ponavljanja (ob pogostem nevronskega streljanju). Tako postane raba izraza reflektivna in ne več reflektivna, in sicer tako z govornega kot slušnega vidika. Podobno reflektivnost lahko opazimo tudi pri neoliberalnem jeziku; nepoglobljen govorec/poslušalec se ob absurdnosti besedne zveze »socialno podjetništvo« niti malo ne zdrzne. Lakoffova razlaga je v bistvu potrditev spremembe dojemanja sveta s pomočjo tehnike kartografiranja možganov; raziskovanje njihovega delovanja je omogočil velik razvoj na področju kognitivne znanosti. To je še »tehnična« potrditev t. i. Thomasovega teorema, ki pravi: *If men define situations as real, they are real in their consequences.*¹³ Na to se sklicuje Merton (1948), ko razglablja o *svojepravosti družbene logike* in razlaga svoj termin *samouresničuječa se prerokba (The Self-Fulfillment Phrophecy)*. Ta razlaga, kako na začetku napačna opredelitev situacije povzroči novo vedénje, kar posledično prvotno napačno koncepcijo naredi resnično. Podobno, a bolj z jezikovnega vidika, govori o tem že leta 1929 tudi Vološinov (2008: 19–20):

Individualna zavest ni arhitekt ideološke nadzidave, ampak zgolj prebivalec, ki se je naselil v družbeni zgradbi ideoloških znakov. /.../ Beseda je najčistejši in najsubtilnejši medij družbenega občevanja. /.../ Poglavitne splošne oblike ideološkega občevanja bi lahko najbolj razkrili prav ob besednem materialu.

¹² *Obstoječe besedišče je eden od izvorov sposobnosti elite ohranjati nemogoč brezizhodni položaj, v katerem smo.*

¹³ *Če ljudje definirajo situacijo kot resnično, je resnična v svojih posledicah.*

In nadalje o *družbeni vsenavzočnosti besede* (Vološinov 2008: 27–28):

*Beseda se namreč prikrade dobesedno v vsako medčloveško razmerje in stik: v delovna razmerja, v ideološko občevanje, v naključne življenjske stike, v politična razmerja itd. V besedi se realizira neskončno število ideoloških niti, ki prežemajo vsa področja družbene občevanja. Povsem razumljivo je, da bo beseda najboljčujivejši **pokazatelj družbenih sprememb**, in sicer tistih, ki šele dozorevajo, ki se še niso ustalile, ki še niso našle dostopa v izoblikovane in ustaljene ideološke sisteme.*

Kaj vse mora vključevati preučevanje besed, lepo ubeseduje Williams (1976: 24),¹⁴ ki ga navaja ena izmed najopaznejših raziskovalk neoliberalnega jezika danes, Mar-
 nie Holborow (2007: 54):

To ni le nevtrarno pregledovanje pomenov. To je raziskovanje besedja ključnega področja družbene in kulturne diskusije, ki smo ga podedovali v okviru specifičnih zgodovinskih in družbenih razmer ter ga je potrebno ozavestiti s kritično obravnavo – tako kot predmet sprememb kot kontinuitete – da ga milijoni ljudi, ki ga aktivno uporabljajo, tudi vidijo kot aktivni element: ne le kot tradicijo, ki se je je treba naučiti, niti konsenz z »naravno avtoriteto«, ampak kot [entiteto], ki se oblikuje in preoblikuje v resničnih okoliščinah ter z izredno različnimi in pomembnimi gledišči: uporaba besedja pomeni najti lastne načine za spremembo, tako kot se nam zdi pomembno spreminjanje, s tem ko neprestano tvorimo lasten jezik in zgodovino.

Ruqaiya Hasan (2003: 438–447) imenuje ta proces spreminjanja pomena besed *ponovno opomenjanje*¹⁵ (*re-semanticization*); gre za *proces predrugačenja obširnih pomenskih segmentov, ne v okviru počasnega procesa spremembe, ampak z intenzivno rabo v kratkem časovnem obdobju pri tistih ljudeh, ki imajo moč uveljavljanja svoje volje, ki jo usmerja njihov »naravni način«* mišljenja, tj. njihova ideologija. Raziskovalka predstavlja tri lastnosti jezika, ki govorniku pomagajo kontrolirati poslušalčev dostop do informacij oz. ki omogočajo manipulacijo poslušalca. Jezik, ki ga analizira, poimenuje *prepričljiv govor* (*glib-speak*) in ga definira kot *različico globalne angleščine, ki ponuja koncepte, prijazne ideologiji kapitalizma, ideje, predstavljene na način, primeren za maksimizacijo dobička* (Hasan 2003: 437, 446). Po njenem mnenju je kot sredstvo za manipulacijo s poslušalcem mogoče opazovati naslednje jezikovne rabe:

1. *Inherentna ocena*, ki se nanaša na medosebno metafunkcijo jezika, je pomemben jezikovni vir, saj omogoča, da poleg enostavnega nanašanja na osebe, stvari in dogodke vnesemo tudi odnosno dimenzijo. Na ta način z izražanjem odobravanja ali neodobravanja, ocenitve možnosti, verjetnosti, obveznosti itd. tudi vzpostavljamo, ohranjamo in spreminjamo naše odnose.

¹⁴ Williams, Raymond. 1976. *Keywords*. London: Fontana Paperbacks.

¹⁵ Za sugestije pri slovenjenju izraza se zahvaljujem Nataši Gliha Komac in Andreji Žele.

2. *Inherentna elastičnost pomena*, ki je vezana na semantično ravnino. Gre za opisovanje istega izkustva z različnimi konotacijami oz. za nihanje v rabi denotativnega in konotativnega pomena besede. Primer so splošno znane *purr* oz. *snarl* words, *predeče* oz. *renčeče besede*: *besede, ki vzbujajo prijetne občutke in odobravanje, ter besede, ki vzbujajo neprijetne občutke in odpor*.¹⁶ Takšne besede so nadalje uporabne pri preoblikovanju popolnoma nevtralnih izrazov, kar Hasanova imenuje *afektivno zlitje* (*affective alloyage*). Osebnost sem prepričana, da proces poteka tudi v obratni smeri, ko iz dveh močnih konotacijskih enot dobimo domnevno nevtralen izraz, na primer *socialno podjetništvo*. Podobno lahko razlagamo tudi pomen besed *liberalen* in *liberalizirati*. Pri Rizmanu (2008: 144) zasledimo, da lahko o nacionalno obarvanih razlikah pri zastavljanju liberalne misli, beremo že pri Alexisu de Torquevillu (*Demokracija v Ameriki*, 1835), ker se je angleški liberalizem skliceval na stare pravice in tradicijo, francoski izhajal iz abstraktnih načel naravnega prava, ameriški liberalizem pa je predstavljal več med seboj različnih pogledov: Jeffersonov radikalizem, Madisonovo zmernost in Hamiltonovo torijstvo. To je lep primer različne zgodovinsko-ideološke usedline, ki jo nosi ta beseda. Beseda *liberalizirati* ima v slovarju (v angleščini¹⁷ in slovenščini¹⁸) en sam (denotacijski) pomen, »poe-nostaviti«, ki se uporablja le v kontekstu trga, ekonomije, poslovanja, zakonov itd., medtem ko ima beseda *liberalen* (tako v angleščini kot v slovenščini¹⁹) pozitivno konotacijo, ki je povezana s svobodo, toleranco, zmernostjo, zato večina govorcev dojema kot pozitivne tudi izpeljanke te besede, kamor spadajo tudi *liberalizirati* in vsa afektivna zlitja, kot na primer *liberalna usmerjenost*, *liberalna vzgoja*, pa tudi *liberalni trg*, *liberalna trgovina*, *liberalna ekonomija* itd. Semantični preobrat iz liberalnega pomena, usmerjenega v druge (*other-oriented*), v vase usmerjenega (*ego-oriented*) je popoln, *kot se iz grenke izkušnje zavedajo vse ogrožene države, ki imajo izkušnjo z »liberalizacijo trga«, saj vedo, da ko WTO govori o liberalnem poslovanju,²⁰ to pomeni poslovanje, delujoče v korist uspešnih kapitalističnih držav; kakršnakoli prednost, ki doleti te nesrečne delavce iz revnih držav, je le naključna* (Hasan 2003: 441).

¹⁶ Izraz je skoval S. I. Hayakawa, ameriški jezikoslovec, katerega knjiga *Language in Thought and Action* je prvič izšla leta 1941. V predgovoru iz leta 1990, ko je bil že ameriški senator, opisuje svoj namen pri pisanju knjige. Spričo milijonov ljudi, ki jih je prepričala Hitlerjeva propaganda, je bil trdno prepričan, da mora vsak posameznik gojiti kritičen odnos do jezika; to mu omogoča smiselno življenje in tudi funkcijo, ustrezno pomenu besede državljan (1990: xi–xii).

¹⁷ Npr. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/liberalize>, 17. 10. 2016.

¹⁸ Npr. SSKJ², <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=liberalizirati>, 17. 10. 2016.

¹⁹ Npr. SSKJ², <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=liberalen>, 17. 10. 2016.

²⁰ Slovenska različica je tudi *prosta trgovina*.

Tipičen primer je tudi (iz)raba besede *demokracija*, kjer je včasih težko določiti celo to, kaj je denotacijski in kaj konotacijski pomen, kar še povečuje možnosti manipulacije s tem pomenom. Kot opazuje avtorica (Hasan 2003: 442), se v angleškem slovarju Collins COBUILD geslo *demokracija* nanaša (skoraj) samo še na dejstvo, da demokracijo opredeljujejo *volitve in pravica ljudi do izbire*.²¹ A če danes pogledamo nekatere vladne režime po svetu, ki naj bi prišli na oblast po tej (legitimni) demokratični poti, se zdi imenovanje teh držav kot demokratičnih vsaj sporno, če že ne sarkastično. Razlaga pojma v SSKJ²² se (še) razlikuje od predstavljenega angleškega in poudarja *večino* ter *varovanje osebnih in političnih pravic vseh državljanov*. Še vedno zajema pomen, ki je usmerjen v kolektiv, v »druge« (*other-oriented*); to potrjuje tudi razlaga pod točko dve, ki se nanaša na enakopravnost v kolektivu, medtem ko se je angleški pomen besede, osredotočen izključno ali predvsem na način pridobitve oblasti, že pomensko preoblikoval v vase usmerjenega (*ego-oriented*), saj izraža le še na volitvah izkazano voljo posameznika.

3. *Hiponimija* (uporaba nadpomenk, da ne pride do specificiranja).

Če torej jezik vidimo kot sistem različnih možnosti izbire, moramo tudi vse njegove rabe obravnavati kot ideološke: končna izbira (četudi nezavedna) je odvisna od govorcev, ki so vselej družbeno pozicionirani, torej tudi ideološko opredeljeni; izbira je tako stvar habitusa, naravnosti do izkustva.

Če še enkrat poskusimo povezati pojem nove opomenitve (Hasan 2003) in uokvirjanja metafor, v skladu s katerimi živimo (Lakoff 2009), lahko rečemo, da je zaradi frekventne rabe metafore *potrošnika*, v smislu *potrošnik ima vedno prav* (ali *potrošnik je kralj*), ki predpostavlja, da so potrošnikove potrebe in želje naša usmeritev pri napredku in učinkovitosti, ta metafora prešla skoraj v vse sfere človeškega delovanja. Tako lahko danes naletimo na to, da imamo že v različnih izobraževalnih ustanovah opravka s strankami oz. potrošniki ali odjemalci izobraževalnih storitev.²³ To naj bi, če je ideološkost jezika dosegla svoj namen, povzročilo (na površini) ugodne impulze, saj študenta postavlja na prvo mesto in se odziva na njegove potrebe, čeprav obenem ta ista metafora spreminja izobrazbo v storitev, učenje v produkt in diplomo v denarno menjavo ter na tak način oslabi celoten učni proces.

Podobno trdi Mirowski (2014: 117–129), ko govori o *potuhnjenem lingvističnem neoliberalizmu* in utemeljuje, kako sta trditvi, ki bi ju lahko strnili v *Obstaja le srednji razred* in *Ni življenja brez tveganja* zaznamovali dojemanje in ravnanje ljudi. Zanikanje razrednih kategorij, vezanih tudi na individualno dojemanje osebnosti

²¹ Ob tem opozarjam tudi na že prej obravnavani paradoks izbire.

²² Npr. SSKJ², <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=demokracija>, 19. 10. 2016.

²³ Še posebej po mojem mnenju to velja za privatno sfero izobraževanja.

ter neprestana mantra, da lahko *vsak postane, kar koli si želi*, če si le želi dovolj močno, legitimizira neprestano tveganje in utemeljuje revščino kot lasten neuspeh. Tudi Marazzi (2008: 58) govori o *družbeni konstrukciji tveganja*, pri čemer je globalizacija oz. distribucija tveganja posledica vpetosti gospodinjstev v trge vrednostnih papirjev, kjer tvegajo s svojimi prihranki.

O vlogi poznavanja jezika in znanja jezikov v času neoliberalizma

Najbolj znana teza v povezavi s tem je *več jezikovne različnosti, več angleščine*, kar je popolnoma logična posledica trenutnih razmer. Izbor angleščine kot komunikacijskega sredstva se zdi »praktična« izbira: angleščina v globalnem času poleg simbolnega – če pojasnim z Bourdieuevo terminologijo (1986) – predstavlja tudi kulturni kapital (torej določeno izobrazbo), ki je najlažje pretvorjen v ekonomski kapital. V Evropi je skrb za jezike, spoštovanje in vzpodbujanje večjezičnosti tudi zakonsko varovana, kar pa le delno omili prevlado angleškega jezika.²⁴

Ali je jezik kapital, ali smo s takšnim poimenovanjem že sami zapadli v ideološki govor?

Raziskovanje jezika v okviru ekonomskega kapitala zajemajo teme, ki jih lahko uvrstimo v jezikovno ekonomijo. Raziskovalni razmah tematike je posledica več dejavnikov, značilnih za zadnja tri desetletja, to so predvsem globalizacija, migracije (predvsem ekonomske) in neoliberalizem. Posledica teh procesov je *vedno bolj izrazita realnost lingvistične raznolikosti, kar vpliva na večino vidikov človeškega življenja, vključno z ekonomsko dejavnostjo* (Grin 2001: 66). V tem okviru je večina sociolingvističnih raziskav osredotočena predvsem na angleški jezik in njegovo globalno vlogo v svetu, področje jezikovne ekonomije pa se osredotoča na teoretične in empirične analize načinov *sovplivanja jezikovnih in ekonomskih spremenljivk, običajno v okviru ortodoksne oz. neoklasične ekonomije* (Grin 2001: 68). Vendar tudi sam Grin ugotavlja, da obstajajo pri ekonomski analizi učinka določeni *netržni učinki*, ki jih označuje kot *simbolne učinke*, a jih v svoji raziskavi opušča zaradi njihove težke identifikacije in merjenja (Grin 2001: 69). Nasprotno se zdi dokaj enostavno izmeriti npr. ekonomski prispevek zaradi znanja določenega jezika. Grin v raziskavi švicarskega trga dela pokaže do 30 % razlike v višini dohodka zaradi znanja angleščine (Grin 2001: 73). Vprašanje merjenja se torej zdi najmanj sporno, ko govorimo o jeziku v okvirih ekonomskega kapitala, a na metodološke probleme naletimo že v omenjenem primeru. Grin ugotavlja, da težko pripišemo boljše

²⁴ Zanimivo bo opazovati stanje in ravnanje EU po izglasovanem brexitu na posvetovalnem referendumu v Veliki Britaniji. Obenem je nujno izpostaviti, da je zagovarjanje prostega pretoka kapitala in dobrin, ne pa tudi ljudi, sporno z več vidikov in kaže na določeno prioriteto pri uveljavljanju ekonomske logike.

plačano delo le angleščini in ne temu, da so uslužbenci iz najvišjih razredov pač najbolj izobraženi, in nadalje ugotavlja, da težko zaključimo, da so bolj plačani zato, ker znajo po vsej verjetnosti brati tudi Cicerona (Grin 2001: 72).

Bolj »učinkovita« se zdijo različna ekonomska merjenja državnih jezikovnih politik; večina se osredotoča na identificiranje in merjenje elementov prednosti in stroškov, ki opredeljujejo jezikovne politike držav ali širše.

Dobro teoretično osnovo merjenja vrednosti prispevka tipično neekonomskih dobrin so postavili raziskovalci v okviru petletnega evropskega projekta Sus.Div (Sustainable Development in a Diverse World) (Gorter 2005–2010), ki jim je uspelo neekonomske dobrine dokazati z obširnimi matematičnim izračunom.²⁵

Doslej predstavljene teorije in raziskave so predvsem delo lingvistov in sociologov, z zgodovinsko-ekonomskega in jezikovnega vidika pa je kapital in jezik v svoji teoriji najbolj relevantno povezal in predstavil švicarski socioekonomist Marazzi (2008), ki trdi, da za razumevanje delovanja trenutnih finančnih trgov potrebujemo lingvistično teorijo.

Jezik in kapital sta povezana na najbolj osnovni ravni, saj finance zahtevajo neprestan dotok podatkov in informacij; a jezik ni le sredstvo, ampak je tudi *kreativna sila*, ki vpliva na izbiro in odločitve številnih igralcev na trgu (Marazzi 2008: 27). Pri svoji teoriji si pomaga s teorijo govornih dejanj Austina in Searla, ki sta v okviru filozofije jezika uvedla (med drugimi) performativna govorna dejanja, dejanja, ki se uresničijo v govoru. Ko ameriška zakladnica na dvajsetdolarski bankovec natisne trditev *Ta bankovec je plačilno sredstvo za vse javne in zasebne dolgove*, s tem ne opisuje le dejstva, ampak ga v realnosti ustvarja, moč performativov pa je odvisna od moči ali pravnega statusa govornika (ibid.: 34).

Pomembna značilnost postfordizma oz. nove ekonomije, kot neoliberalizem imenuje Marazzi, pa je – zaradi usmeritve v storitveno produkcijo – tudi nova opredelitev Marxovega *splošnega intelekta*,²⁶ ki ni več utelešen v strojih, ampak v telesih delavcev; telesa so tako postala orodje miselnega dela, ki predstavlja glavnino današnjega delovnega procesa. To ima več daljnoročnih posledic, izmed katerih so najpomembnejše (a) dejstvo, da je *delo komunikacijsko zaznamovano* (jezik je sredstvo produkcije in kroženja dobrin),²⁷ (b) *dojemanje delovnega časa* oz. samega dela in (c) poseg v zasebno življenje (Marazzi 2008: 40–57). Zaželen delavec je tako *single – bilingual (samski in dvojezičen)*, kot to problematiko strne duo Petshop Boys v pesmi iz leta 2003.

²⁵ Dostopno tudi na http://www.susdiv.org/uploadfiles/rt1.2_pp_durk.pdf, 8. 7. 2016.

²⁶ *General intellect* kot ga je Marx opisal v *Die Grundrisse*: »tehnično in znanstveno vedenje, akumulirano v strojih, torej fiksni kapital, ki omogoča, da je delovni čas »merljiva osnova« vrednosti (Marazzi 2008: 44).

²⁷ Pomembnost marketinga in vrednost simbolnega kapitala, kot so blagovne znamke, je samo ena plat medalje. Na skrajnem drugem koncu najdemo t. i. jezikovne delavce, rezultat zunanjega izvajanja (outsourcinga) multinacionalk, ki v državah tretjega sveta vzpostavljajo klicne centre za pomoč strankam.

Namesto zaključka

Jezik je torej danes ključna veščina in sposobnost, ki lahko – v primeru dodelanega sistema izkoriščanja človeškega kapitala, kar je seveda cilj (neo)kapitalizma, ki ima vsako človekovo sposobnost le za dobrino z določeno ceno – zagotavlja veliko dobičkonosnost predvsem v proizvodnji, delu s strankami in v celotnem storitvenem sektorju. *Jezik kot dobrina (commodity) ustreza kapitalizmu, saj je z vidika zaposlovalca neprestano prodajana pod ceno* (Holborow 2015: 21). Podobno bi lahko trdili tudi glede števila jezikov. Znanje več jezikov (kar je še posebej značilno za pripadnike manjših narodov) ni pri delodajalcu ovrednoteno z dodatkom pri plači, ampak je v večini primerov neplačana dodana vrednost delavca.

Vloga izobraženosti – ne v smislu sposobnosti tekoče govoriti »jezikovno različico«, ki jo Hasanova imenuje *prepričljiv govor (glib-speak)*, za kar si prizadeva storitveno naravnano in sprivatizirano šolstvo, ampak v smislu reflektivne izobraženosti (*reflection literacy*), ko ljudje niso le *stroj informacije, ampak dejavni inštrument družbene formacije, torej zmožni refleksije, kako lahko »iste« besede interpretiramo z različnimi pomeni in kakšen je družben pomen takšnih semantičnih interpretacij* (Hasan 2003: 446), se zdi danes, kot je to ugotovil že leta 1941 Hayakawa, ključna. Poznavanje implikacije rabe besede *demokracija, davkoplačevalci, svobodni trg* in ostalih terminov je ključno za identifikacijo časa in prostora, ki nas opredeljuje. To je tisto, kar kaže našo **pismenost**.

Naj smiselno zaključim z besedami Ruqaiye Hasan (2003: 447): *Izobrazba ni le sistem za prenos določene količine podatkov, zapakiranih v posamezne discipline, ampak bi moral biti njen cilj omogočiti vsakemur, da živi kot človek, ki si zasluži poimenovanje homo sapiens*.

Bibliografija

- Block, David, Gray, John in Holborow, Marnie. 2012. *Neoliberalism and Applied Linguistics*. Abingdon, New York: Routledge.
- Bourdieu, Pierre. 1986. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Carlucci, Alessandro. 2014. *Gramsci and Languages: Unification, Diversity, Hegemony*. Chicago: Haymarket Books.
- Chiapello, Eve in Fairclough, Norman. 2002. Understanding the New Management Ideology: A Transdisciplinary Contribution from Critical Discourse Analysis and New Sociology of Capitalism. *Discourse & Society: An International Journal for the Study of Discourse and Communication in Their Social, Political and Cultural Contexts* 13/2: 185–208.
- Gorter, Durk. 2005–2010. *Sustainable Development in a Diverse World (SUS.DIV)*. Proposition paper on Research Task 1.2 "Cultural diversity as an asset of human welfare and development". *Benefits of Linguistic Diversity and Multilingualism*. http://www.ebos.com.cy/susdiv/uploadfiles/RT1.2_PP_Durk.pdf (15. 9. 2016).

- Grin, François. 2001. English as economic value: facts and fallacies. *World Englishes* 20/1: 65–78.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hasan, Ruqaiya. 2003. Globalization, literacy and ideology. *World Englishes* 22/4: 433–448.
- Holborow, Marnie. 2007. Language, ideology and neoliberalism. *Journal of Language and Politics*, 6/1: 51–73.
- Holborow, Marnie. 2015. *Language and Neoliberalism*. Abingdon, New York: Routledge.
- Klein, Naomi. 2008. *The Shock Doctrine*. London: Penguin Books.
- Lakoff, George. 2009. *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics* (2nd ed.). New York: Penguin Books.
- Marazzi, Christian. 2008. *Capital and Language: from the New Economy to the War Economy*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Massey, Doreen. 2015. Vocabularies of the economy. *After Neoliberalism?: The Kilburn Manifesto*, 3–17. London, United Kingdom: Lawrence and Wishart Ltd.
- Merton, Robert K. 1948. The Self-Fulfilling Prophecy. *The Antioch Review* 8/2: 193–210.
- Mirowski, Philip. 2014. *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. London, New York: Verso.
- Mirowski, Philip in Plehwe, Dieter. 2009. *The Road From Mont Pèlerin*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rizman, Rudi. 2008. *Globalizacija in avtonomija: prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Salecl, Renata. 2011. *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Schwartz, Barry. 2004. *The paradox of choice: why more is less*. New York: Ecco.
- Vološinov, Valentin Nikolajevič in Kržan, Marko. 2008. *Marksizem in filozofija jezika: temeljni problemi sociološke metode v znanosti o jeziku*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Prispelo oktobra 2016, sprejeto marca 2017.

Received October 2016, accepted March 2017.

Jezik in neoliberalizem

Prispevek poskuša osvetliti povezavo med jezikom in neoliberalno ideologijo, ki zaznamuje današnji čas. Interdisciplinaren pristop zahteva upoštevanje vidikov različnih družboslovnih, humanističnih in naravoslovnih ved. V uvodu je neoliberalizem predstavljen z vidika politično-ekonomske zgodovine. Izpostavljeni so nekateri vzroki in vzvodi, ki so omogočili, da so neoliberalni principi v tako kratkem času postali svetovna ideologija, ali – kot bi ga poimenoval Gramsci – *sensu comune*, torej pogled na svet, ki je nekritično absorbiran iz družbenega okolja, v katerem se kulturno razvijamo. Tudi jezik je pomemben, če ne najpomembnejši element kulture in socializacije, zato v osrednjem delu članka predstavim, kako se neoliberalna ideologija na različne načine kaže v jezikovni rabi. Kakšno vlogo ima jezik pri upovedovanju sveta, se kaže že na primeru poimenovanja obravnavane ekonomske doktrine, ki variira od *neoliberalizma*, *neo-klasične ekonomije*, *nove ekonomije*, *postfordizma*, vse do *ekonomije prostega trga*. V osrednjem delu so tako predstavljeni trije različni jezikoslovni pristopi, ki obravnavajo jezik v povezavi z neoliberalizmom. Norman Fairclough in Eve Chiapello v okviru kritične analize diskurza analizirata menedžersko literaturo, njen žanr, stil ter diskurz v ožjem smislu. V primeru iz kognitivnega jezikoslovja George Lakoff z rabo metafor in uokvirjanja resničnosti razloži refleksivno rabo jezika in s tehniko mapiranja možganov potrdi posledične spremembe dojemanja sveta. Ruqaiya Hasan pa v primeru iz semantičnih študij pokaže proces spreminjanja pomena besed (nova opomenitev besed), ki jo zaradi intenzivne rabe v kratkem časovnem obdobju povzročijo ljudje, ki imajo za to interes. S sintezo predstavljenih jezikoslovnih primerov želim pokazati na ideološkost v rabi jezika ter jo osvetliti tudi s primeri iz slovenščine. Poznati implikacije rabe besed, kot so *stranka* oziroma *potrošnik*, *davkoplačevalci*, *demokracija* in *svobodni trg*, se zdi odločilno za identifikacijo časa in prostora, ki nas opredeljuje: refleksivna pismenost je pri tem ključna. Sklepnna faza članka je namenjena razmišljanju o vrednosti jezika in vrednotenju znanja jezika oziroma jezikov. Ali je jezik kapital, ali smo s takšnim poimenovanjem že sami zapadli v ideološki govor? Izpostavljeno je neoliberalno komodificiranje jezika, kar je posledica usmeritve v storitveno produkcijo ter spremenjenega dojemanja dela, ki je sedaj izrazito komunikacijsko zaznamovano ter s popolnoma nedoločenim časom in prostorom dela. Obenem pa se jezik in kapital povezujeta – kot ugotavlja Mazzini – tudi na najbolj osnovni ravni: s tem, ko Ameriška zakladnica na dvajset dolarski bankovec zapiše: »Ta bankovec je plačilno sredstvo za vse javne in zasebne dolgove.« je opravljeno performativno dejanje (z dolgoročnimi posledicami). S poudarjanjem pomena zavedanja jezika, kritično interpretacijo pomenov besed in odkrivanjem (ne) refleksivne rabe jezika v današnjem neoliberalnem *sensu comune* opozarjamo, da je jezik sredstvo za nastanek in obstoj ideologij. Zavedanje tega pa omogoča njihovo prepoznavanje ter opozarjanje na spreminjanje dejanskosti.

Language and Neoliberalism

The article attempts to shed light on the connection between language and the neoliberal ideology that marks our time. An interdisciplinary approach applies insights from different social studies, humanities and natural science fields. In the introduction, neoliberalism is presented primarily from the standpoint of political and economic history. Some of the causes and triggers are presented that have enabled neo-liberal principles in a very short time to become a world ideology, or – as Gramsci would call it – a *senso comune*, that is a world view that is uncritically absorbed from the social environment in which we culturally evolve. Language is an important, if not the most important element of culture and socialization; this is why in the main part of the article I discuss how the neoliberal ideology presents itself in different ways in language use. The vital role that language plays in shaping the world can be seen even in the label for this economic doctrine; the variation is wide, from *neoliberalism*, *neo-classical economy*, *new economy*, *Post-Fordism*, to *free-market economy*. Three different linguistic approaches are presented, which address the connection between language and neoliberalism. Norman Fairclough and Eve Chiapello use a critical analysis approach to analyze management literature, its genre, style and discourse in the narrow sense. In the cognitive approach, the linguist George Lakoff, through the use of metaphor and reality framing, explains reflexive language use and, with the technique of brain mapping, confirms consequent changes in world perception. In the case of semantic studies, Ruqaiya Hasan shows the process of word meaning change (re-semanticization), which, thanks to intensive use over a very short time, is caused by people with a vested interest. Through a synthesis of the presented approaches, I strive to show the ideological use of language and illuminate it with some examples from Slovene. Knowing the implications of the use of words like *customer* (Slo. *stranka*), *consumer* (Slo. *potrošnik*), *tax-payer* (Slo. *davkoplačevalec*), *democracy* (Slo. *demokracija*) and *free-market* (Slo. *svobodni trg*) is crucial to identifying the time and space that defines us; reflective literacy plays a key role in this. The final phase of the article reflects on the value of language and evaluation of knowledge of language or languages. Is language a kind of capital or did we fall into the trap of ideological language use by so naming it? In this last section the neoliberal commodification of language is highlighted, which is a result of the service-oriented economy and a modified perception of work, which is now increasingly defined by linguistic performance and completely indeterminate in relation to time and space. At the same time, language and capital correlate – as Mazzini argues – at the most basic level: when the US Treasury prints on a twenty dollar bill "This note is legal tender for all debts, public and private," a performative speech act is carried out (with long term consequences). By emphasizing

the importance of language awareness, critical interpretation of the meanings of words and the identification of (non-) reflexive use of language in today's neoliberal *sensu commune*, we emphasize that language is a resource for the emergence and preservation of ideologies. Awareness of this enables us to identify them and exercise caution regarding their ability to alter reality.